

IRAN'S FOREIGN POLICY TOWARDS AZERBAIJAN: THE DECISIVENESS OF THE SECOND KARABAKH WAR

Ahmet Sapmaz

Abstract

Iran and Azerbaijan are two neighboring states with common history, culture and religion. In addition, a significant part of the Iranian population consists of Azerbaijani Turks. Considering all these common features, there should be constructive and friendly bilateral relations between the two states, but on the contrary, confrontational and tense relations prevail. Iran's refrain from Azerbaijan's possible irredentism policies, and in connection with this, its support for Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict, on the other hand, Azerbaijan's relations with Turkey and Israel constantly increase the tension in the relations between the two states. The Second Karabakh War, which took place in 2020 and ended with Azerbaijan victory, changed the geopolitical situation in the South Caucasus and this situation was perceived as a threat for Iran. The concrete increase in Azerbaijan's national power elements has caused Tehran to worry. The accusatory statements of the Iranian political and military leaders against Baku and the military exercises carried out led the relations to a negative direction after the Second Karabakh War. In this context, this study, which analysis Iran's foreign policy towards Azerbaijan, claims that Iran's Azerbaijan policy includes pragmatic elements built on security and existence based on national interest, beyond religious ideology, culture and history elements.

Keywords: *Iran, Azerbaijan, South Caucasus, South Azerbaijan, Second Karabakh War*

İRAN'IN AZERBAJYAN'A YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI: İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NIN BELİRLEYİCİLİĞİ

Ahmet Sapmaz*

Öz

İran ve Azerbaycan ortak tarih, kültür ve din öğelerine sahip, birbirine komşu iki devlettir. Ayrıca, İran nüfusunun önemli bir kesimini Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Tüm bu ortak özellikler dikkate alındığında iki devlet arasında günümüzde yapıcı ve işbirliğine dayalı ilişkiler olması gerekir iken, aksine çatışmacı ve gergin ilişkiler hüküm sürmektedir. İran'ın, Azerbaycan'ın muhtemel irredantizm politikalarından çekinmesi, bununla bağlantılı olarak Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesi, buna karşın Azerbaycan'ın Türkiye ve İsrail ile geliştirdiği ilişkiler, iki devlet ilişkilerinde gerilimi sürekli olarak yükseltmektedir. 2020 yılında yaşanan ve Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'daki jeopolitik durumu değiştirmiş ve İran açısından bu durum tehdit olarak algılanmıştır. Azerbaycan'ın milli güç unsurlarında görülen somut güçlenme Tabran'ı endişeye sevk etmiştir. İkinci Karabağ Savaşı sonrası İran siyasi ve askeri liderlerinin Bakü'yü suçlayıcı açıklamaları ve gerçekleştirilen askeri tatbikatlar ilişkileri olumsuz istikamete yöneltmiştir. Bu kapsamda İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasını inceleyen bu çalışma, İran'ın Azerbaycan politikasının dini ideoloji, kültür ve tarih öğelerinin ötesinde ulusal çıkara dayalı olarak güvenlik ve var olma üzerine inşa edilmiş pragmatik öğeler içerdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Azerbaycan, Güney Kafkasya, Güney Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı

* Dr., ahmet_sapmaz@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-0858-9000>

Giriş

Uzun tarihe ve köklü medeniyete sahip olan İran hem bölgesel hem de küresel ölçekte önemli bir aktördür. İran için kuzey komşusu olan Azerbaycan ile ilişkiler birçok yönden önem taşımaktadır. İlk olarak İran'da çok sayıda Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Bu durum İran'ın iç, dış ve güvenlik politikalarına etki etmektedir. İkinci olarak Azerbaycan, İran'ın diğer bir komşusu olan Ermenistan ile Dağlık Karabağ nedeniyle çatışma içerisinde. Azerbaycan işgal altındaki Dağlık Karabağ topraklarını kurtarmak için Türkiye, İsrail, ABD gibi ülkelerle çeşitli alanlarda ilişkilerini ilerletmektedir. Bu durum İran-Azerbaycan ve İran-Ermenistan ilişkilerine etki etmektedir. Üçüncü olarak İran ve Azerbaycan önemli enerji kaynaklarını barındıran Hazar Denizine kıyıdaş durumdadırlar. Nitekim 12 Ağustos 2018 tarihinde uzlaşya varılan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve halen canlılığını koruyan Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması ile ilgili güzergâhlar İran-Azerbaycan ilişkilerinde baskın konulardan olmuştur. Dördüncü olarak Güney Kafkasya hem bölgesel hem de küresel güçlerin rekabet ettiği bir jeopolitik bölgedir. İran'ın 1979 İslam devriminden bu yana Batı ve özellikle ABD ve İsrail ile sorunlu olan ilişkileri de bu denkleme katıldığında İran'ın Azerbaycan politikası daha önemli hale gelmektedir. Son olarak 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında meydana gelen ve Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarının büyük bir bölümünü kurtarmasıyla sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'nın tümünde jeopolitik denkleme değişik etkiler doğurmuştur. Son dönemde İran-Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğin arttığı bir dönem yaşanmaktadır. Bahse konu gerginlik İkinci Karabağ Savaşı sonrası ortaya çıkan jeopolitik durumun yansımalarını içermektedir. Bu kapsamda günümüze kadar İran-Azerbaycan ilişkilerinde etki eden en önemli olaylardan biri olan İkinci Karabağ Savaşı öncesi, esnası ve sonrasında İran'ın, Azerbaycan'a karşı izlediği dış politikanın incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın araştırma sorusu; İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasının temelde din, kültür ve ortak tarihi mi yoksa güvenlik ve hayatta kalmaya dayalı pragmatik bir yaklaşım mı içerdiğidir. Bu kapsamda çalışma, İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasının din, kültür ve ortak tarihin ötesinde temel olarak güvenlik ve hayatta kalabilme üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir. Çalışmada öncelikle İran dış politikasının ge-

nel hatları incelenecek, müteakiben sırasıyla İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi, 1991 yılı sonrası İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası, İkinci Karabağ Savaşı'nın İran-Azerbaycan ilişkilerine etkileri ele alınacak ve yapılacak değerlendirme ile çalışma sonlandırılacaktır.

İran Dış Politikasının Genel Hatları

Nüfusu 2016 yılı sayımına göre 79.926.270 olan İran, Orta Doğu'nun en yüksek nüfusa sahip ülkelerinden biridir (Iran-Main Indicator, 2020). 2020 yılı itibariyle İran, Orta Doğu petrol rezervinin %25'ine, dünya petrol rezervinin ise %12'sine sahiptir (Peterson&Dunn, 2021). İran'ın; Orta Doğu, Körfez bölgesi, Kafkasya ve Orta Asya arasındaki coğrafi konumu, tarih boyunca bölgesel ve küresel açıdan önemli aktör olma rolünü artırmıştır. İran sürekli olarak dönemin büyük güçlerinin hedefinde olan bir ülke olmuş ve yakın çevresinden ve büyük güçlerden tehdit algılamıştır. İran, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmıştır. Yirminci yüzyılda İngiliz ve Rus işgaline uğramıştır. Tüm bunların sonucu olarak İran dış politikasında güvenlik ve dış tehditleri bertaraf etme baskın unsurlar olarak ön plana çıkmıştır (Sharashenidze, 2011:2).

İran'ın dış politikası, devletin siyasi yapısından etkilenmektedir. İslam devrimi sonrasında siyasal yapı demokrasi ile teokrazi arası bir konumdadır. Dini lider belirleyici ve kesin güce sahiptir. Diğer tüm alanlarda olduğu gibi dış politika alanında da son sözü dini lider söylemektedir. Siyasi iktidar tarafında ise otorite birbirleri üzerinde veto yetkileri ve sorumlulukları olan halk tarafından seçilmiş ve dini kesimin oluşturduğu konseyler, meclisler ve devlet kurumları arasında paylaşılmaktadır. İran dış politikasının temel prensipleri İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 152'nci maddesinde; İran üzerinde üstünlük kurulmasını önleme, barışçıl devletler ile karşılıklı ilişki kurma, her alanda İran'ın bağımsızlığını sürdürme ve toprak bütünlüğünü koruma, tüm Müslümanların haklarını savunma, hegemon güçlere yönelik bağlantısızlık durumunda olma şeklinde belirtilmiştir (Constitution, t.y.). İran tarihi boyunca varlığını sürdüren dış politika yapımında ideoloji ve pragmatizm arasındaki dengeyi sağlama son dönemde de İran dış

politikası için en zor, karmaşık ve süreklilik taşıyan olgudur (Ramazani, 2004:549). İran'ın İslam devriminden bu yana dış politikasında değişmez ana unsur mevcut uluslararası sistemin kabul edilmemesi, herhangi bir gücün hegemonyasının reddedilmesi, uluslararası sistemde bağımsız kalma isteği, “Siyonizmin” reddedilmesi ve ezilen halkların desteklenmesi şeklinde belirtmek mümkündür (Marzieh, 2016:106-107).

1980'lerin sonuna kadar İran dış politikası çoğunlukla İslami hareketlerin geliştiği Afganistan, Lübnan, Tunus, Cezayir ve Filipin gibi devletlerin destekçisi olmuştur (Gresh, 2006:3). İran'ın siyasal İslam modeli, Müslüman dünyanın bir kısmı tarafından yakınlık duyulsa da laik yapıya sahip devletler ve söz konusu devletlerin Batılı müttefikleri tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Tahran'ın kendi kendine yeterli olarak dünyadan izole olma stratejisi birçok alanda probleme yol açmasına karşın en büyük zararı İran ekonomisine vermiştir. Bu ortam içerisinde İran uluslararası toplum içerisinde dost edinmeye ve özellikle komşuları ile ilişkilerini geliştirerek kendine yönelik dış tehditleri azaltmaya çalışmış, devrimin başından beri sürdürülen “devrimin ihracı” politikası değişikliğe uğramıştır. Pragmatist kanat, İslam devriminin önce İran içerisinde olgunlaştırılması gerektiğinde ısrarcı olmuştur. İran, 1988 yılı sonrası iç odaklı ve izole olma anlayışından, dış odaklı ve işbirliği anlayışına doğru yönelmeye başlamıştır (Yousefi, 2010:5).

İran-Irak Savaşı'nın 1988 yılında sona ermesi ve özellikle Humeyni'nin ölümünden sonra Tahran'ın dış politikası “karşılıklı dengeleme” prensibi üzerine kurulmuştur. Bölgesel liderlik ve bölgedeki Batı etkisini ortadan kaldırma isteği, Batılı ticari ortakları içeren ülkelere petrol ihracı yaparak ülkenin ekonomik durumunu düzeltme taraftarı olan pragmatik eğilimlerle karşılaşmıştır (Rasmussen, 2009:4).

İran dış politikası 2005 yılından itibaren Mahmud Ahmedinejad yönetimi altında daha çatışmacı hale gelmiş, Batı'da İran'ın bölgesel hegemon olmaya çalıştığına yönelik algı hakim olmuştur. Ahmedinejad'a göre ise Batı, Tahran'ın barışçı ve işbirliği yanlısı yaklaşımına karşılık vermemiş ve Batı'dan kaynaklanan İran'a yönelik tehditte azalma gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Ahmedinejad'ın ortaya koyduğu tüm dış politika yaklaşımları -çatışmacı nükleer politika, bölgesel ve doğu odaklı dış politika, üçüncü

dünyacılık- hayatta kalma ve caydırıcılığın bir yolu olarak görülmüştür (Yousefi, 2010:19).

2013 yılında iktidara gelen Ruhani dış politikada “yumuşama” ve “ihtiyatlı ılımlılık” çerçevesinde İran'ın çatışmadan diyaloga, uluslararası sistemde yapıcı etkileşime yönelerek ulusal güvenliğini sağlamaya, İran'ın konumunu ve önemini artırmaya ve uzun dönemli kapsamlı gelişimini sağlamaya dönük bir strateji benimsemiştir (Zarif, 2014). İran'da 18 Haziran 2021 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini oyların %62'sini alan muhafazakâr aday İbrahim Reisi kazanmıştır.

İran – Azerbaycan İlişkilerinin Tarihi

İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihine yönelik birbirine zıt iki yaklaşım bulunmaktadır (Nassıbu, 1999:4). İlk yaklaşım Fars merkezli olan Kasravizmdir¹. Bu yaklaşıma göre Azerbaycan geçmişte İran'ın bir parçasıdır. Bu nedenle tarihi olgu yeniden tezahür etmeli ve Azerbaycan İran'a katılmalıdır. Bu yaklaşımın varsayımları aşağıdaki gibidir:

- a. Azerbaycan'ın eski yerlileri Aryan'lardır².
- b. “Azerbaycan Türklerinin” dili bir Fars³ diyalektiğidir.
- c. Moğol ve Türk göçbelerin İran'ı işgalinden sonra yerel insanlar dillerini değiştirmeye zorlanmıştır. Dolayısıyla tarihi hatayı düzeltmek ve İran'ın ulusal birliğini sağlamak için Azerbaycan halkını Farslaştırmak gerekmektedir.

Bu konuda ikinci yaklaşım ise Fars merkezliliğin antitezi olan ve İran'da bulunan Azerbaycanlıların milli ideolojisi olan Türkizmdir. Türkizm aşağıda belirtilen hususları içermektedir:

- a. Çağdaş İran'da yerli halk bulunmamaktadır. Farslarında dâhil olduğu tüm halk sonradan İran'a göç etmiştir.

1 Bu yaklaşımın kaynağı Ahmed Kesrevidir (1890-1946). Ahmed Kesrevi, İran'lı tarihçi ve siyaset yazarıdır. Kesrevi; Azerilerin Türk olmadığı, ayrı bir millet olduğu, Azeri dilinin Türk dilleri arasında yer almadığı, İran kökenli bir dil olduğu gibi gerçek dışı iddiaları savunmuştur.

2 Aryanlar, antik Hint ve Antik İran döneminde Aryan dilini konuşan insanları tanımlamaktadır (Aryans, t.y.).

3 Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'teki tanıma göre İran'ın güneybatısında yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse anlamına gelmektedir.

- b. Türklerin modern Azerbaycan topraklarında M.S. 1'inci yüzyıldan itibaren yerleşik olduğunu tarihi gerçekler göstermektedir.
- c. Fars merkezli argümanın aksine Türkler, Türkçeyi Azerilere empoze etmemişlerdir. Aksine Farsçayı devlet yönetiminde ve kültürel hayatta kullanmayı sürdürmüşlerdir.
- d. Pehlevi rejimi son dönemlerinde Azerbaycan'ın varlığını reddetmiş ve Azeri halkını Farslaştırmaya çalışmıştır.

Farslar ve Türkler, 11'inci yüzyıldan itibaren 800 yılı aşkın süre Türk-Oğuz kökenli devletlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bu devletler Selçuklu, Kara Koyunlu, Ak Koyunlu, Safavi, Afşar ve Kaçarları içermiştir (Souleimanov & Ditarych, 2007:101-102). Dolayısıyla her iki halkın yakın kültürel, sosyal ve tarihi bağları bulunmaktadır. İki halkın tek devlet çatısı altında yaşama durumu 1804-1813 ve 1826-1828 yılları arasında meydana gelen Rus-İran savaşları ile son bulmuştur. Rusya her iki savaşta da İran'ı yenmiş ve iki devlet arasında 1813 yılında Gülistan⁴, 1828 yılında ise Türkmençay⁵ Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar sonrasında Aras Nehri, İran ve Rusya arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Aras Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri Rusya'nın, güneyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ise İran'ın hâkimiyetine girmiştir. İran, Kafkasya'da kendine ait olarak gördüğü bölgeleri, Rusların Kafkasya üzerinde etkisinin azaldığı dönem olan 1919 yılında Paris Barış Konferansı'nda geri verilmesi için talep etmiş ancak 26 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile İran arasında imzalanan Dostluk Anlaşması ile mevcut sınır resmileştirilmiştir. Lakin bahse konu anlaşmanın beşinci ve altıncı maddeleri "üçüncü bir tarafın İran toprakları üzerinden Sovyet Rusya ile müttefiklerinin güvenliğine zarar verecek faaliyetlerde bulunması ve İran Hükümetinin bunu engelleyememesi durumunda Sovyet ordularının İran topraklarına girmesinin önünü açmıştır". Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nda belirtilen maddeleri dayanak göstererek İran'ın kuzeyini işgal

4 12 Ekim 1813 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır (Yeşilot, 2008:188).

5 10 Şubat 1928 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması'nın 4'üncü maddesi ile Rus-İran sınırı tespit edilmiş, 5'inci madde ile ise bu sınırın kuzeyine kalan tüm toprak ve halkların Çarlık Rusyası hâkimiyetinde olduğu belirtilmiştir (Yeşilot, 2008:190).

etmiştir (Sinkaya, 2012:230-231).⁶ Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan bu ayrılık 21 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılincaya kadar yaklaşık 200 yıl sürmüştür.⁷

Tarihte Güney Azerbaycan'da önemli ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmıştır. 1920 yılında (Metin, 2012:163-164) ve 1945-1946 yılları arasında yaşanan ayrılıkçı hareketler bunlardan en önemlileridir. Her iki ayrılıkçı harekette Aras Nehri'nin kuzeyinde meydana gelen gelişmeler sonucunda tetiklenmiştir. 1920 yılında ortaya çıkan ayaklanmanın nedeni Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması iken, 1945-1946 yılları arasındaki ayaklanmanın nedeni ise Azerbaycan Muhtar Hükümetinin kurulması olmuştur. Ayaklanan Güney Azerbaycan Türklerinin amacı Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı birleştirmek olmuştur. İran bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra bünyesindeki Azerbaycan Türkleri etnik kimliğini yok etmeyi ve "İranlılaştırmayı" esas alan politika izlemeye başlamıştır (Souleimanov & Ditych, 2007:102). Rıza Şah Pehlevi döneminde İran İmparatorluğu Fars devletine dönüşmüş ve Fars olmayan diğer halklara yönelik ayrımcı politikalar yürütülmüştür (Nassıbu, 1999:5-6). İran, 1937 yılında ülkeyi on eyalete bölmüş ve Güney Azerbaycan, Doğu ve Batı Azerbaycan olmak üzere iki vilayete bölmüştür. İran Konseyi 1992 yılında Güney Azerbaycan'da, Erdebil adlı üçüncü bir vilayet daha oluşturma kararı almıştır.

İran'da, İslam devriminden sonra Fars milliyetçiliği azalmaya başlamıştır. Bu duruma paralel olarak İran-Azerbaycan ilişkileri gelişme göstermiştir. İran devlet yönetiminin üst düzeyinde çok sayıda Azerbaycan Türkü görev almıştır. Ancak bir süre sonra Güney Azerbaycan'ın İranlılaştırılması süreci yeniden başlamıştır. Bu harekete karşı tepki olarak Güney Azerbaycan etnik kimliği yeniden yükselişe geçmiştir. "İran" adlı bir İran gazetesinin ekinde 12 Mayıs 2006 tarihinde yayınlanan ve Azerbaycan Türkçesi ve Türklerine hakaret içeren ve Azerbaycan Türklerini "hamamböceği" olarak gösteren karikatür, Güney Azerbaycan şehirleri ve Tahran'da kitlesel protesto eylemleri düzenlenmesine neden olmuştur.

6 İran, 1979 yılında İslam Devriminden sonra bahse konu maddeleri tanımadığını ilan etmiş ancak bu durum SSCB tarafından kabul edilmemiştir (Sinkaya, 2012:230-231).

7 Buna karşın 1930'larda Stalin tarafından "Demir Perde" örülünceye kadar Kuzey ve Güney Azerbaycanlılar arasında doğrudan bağlantı muhafaza edilmiştir.

1991 Yılı Sonrası İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası

İran İslam Cumhuriyeti açısından Azerbaycan büyük önem taşımaktadır. İlk olarak, Azerbaycan, İran'ın kuzey komşusudur. İran'ın Azerbaycan ile 765 km uzunluğunda sınırı bulunmaktadır. Aynı zamanda her iki ülke de Hazar Denizi'ne kıyıdaştır. Azerbaycan ile Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım ancak İran üzerinden sağlanabilmektedir. Her iki devlet, geçmişten günümüze uzanan ortak değerlere ve kültüre sahiptirler. Dahası her iki devletin halklarının büyük bölümü İslam dininin Şii mezhebine mensupturlar. İran yönetimini on altıncı yüzyılda ele geçiren Safevi Hanedanlığı, 1501 yılında Şiiliği devlet mezhebi olarak kabul etmiştir. Bu tarihten sonra İslam ve Türk dünyası mezhep açısından ikiye bölünmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Azeri Türklerinin %80'i Şii'dir. Azerbaycan, İran'dan sonra dünyada en fazla Şii nüfus barındıran ülkedir (Nassibli, 1999). Azerbaycan Türklerinin çoğu yalnızca Şii değil⁸, aynı zamanda Şiiliğin İran'da baskın olan Caferi koluna mensuptur. Tüm bunlara karşın iki devlet arasında en önemli fark Azerbaycan'ın laik, İran'ın ise teokratik bir devlet olmasıdır. Azerbaycan'ın laikliği büyük ölçüde SSCB döneminden miras kalmıştır ve Azerbaycan yönetimi ülkenin bu özelliğini korumak maksadıyla çaba göstermektedir.

İran ve Azerbaycan arasındaki tarihi, kültürel ve dini ortaklık birbirine zıt iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Ortak noktalar ilişkileri bir yandan yumuşatmakta diğer yandan da gerilime neden olmaktadır. Örneğin Azerbaycan halkının büyük bir bölümünün Şii ve hatta Şiiliğin Caferi kolundan olması bir yandan İran ile yakınlığı arttırırken, diğer yandan Azerbaycan'ın laik devlet yapısı Tahran ile çatışma yaratmaktadır. İki devletin siyasi liderleri gerilen ilişkilerin belirli bir seviyede tutulmasına yönelik tarihi, kültürel ve dini ortaklığı araç olarak kullanmakta ve bu duruma vurgu yapmaktadır (Abasov, 2011).

İran'ın Kafkasya'ya yönelik dış politikası jeopolitik kaygılara dayanmaktadır. Tahran genellikle güvenlik ve ekonomik çıkarlarına öncelik vermektedir. İran'da bulunan önemli orandaki Azerbaycan Türkü nüfusun getirdiği sınırlamalar ve ABD ve İsrail ile yaşanan çatışmacı ilişkiler, İran'ın

8 Azerbaycan'da genellikle Sünni mezhebine mensup halk ülkenin kuzeyinde yaşamakta, Şiiiler ise ülkenin orta ve güneyinde yaşamaktadır (Cornell, 2006:21).

Güney Kafkasya politikasını etkilemektedir (Shaffer, 2003:18). SSCB'nin yıkılmasının ardından İran'ın yakın coğrafyasında çok sayıda yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bunlar devletler içerisinde Azerbaycan, İran için büyük önem taşımıştır. Başlangıçta Tahran, Azerbaycan'ı tarihi, dini ve kültürel nedenlerle doğal müttefik olarak görmüştür. Buna karşılık Azerbaycan da İran'ı doğal müttefik ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan yanlısı arabulucu olarak varsaymıştır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı İran siyasi elitinde bir süre kararsızlığa neden olmuştur. İranlı yöneticilerin bir kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin geçmişte İran'ın bir parçası olduğu gerekçisiyle İran'a entegre edilmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer kesim ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Karşı çıkanlar hem bu fikri gerçekçi bulmamışlar hem de böyle bir entegrasyonun ülkenin içindeki Türk ağırlığını artıracaklarını ve İran'ın Türkleşmesine yol açabileceğini öne sürmüşlerdir (Nassibli, 1999). İran İslam Cumhuriyeti 12 Mart 1992 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanımıştır. Bu dönemde Bakü-Tahran arasındaki ticaret hızla artmış ve iki devlet arasındaki vize uygulaması kaldırılmıştır.

İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası bazı temel prensipler içermektedir. Bunlardan ilki Azerbaycan'ı kendi iç sorunları ile meşgul ederek, Bakü'nün Güney Azerbaycan üzerindeki etkisini sınırlamak ve İran'ın toprak bütünlüğünü ve istikrarını sağlamaktır (Nassıbu, 1999:13-14). İran, bünyesinde bulunan büyük Azerbaycan Türkü nüfus nedeniyle Azerbaycan'ın güçlenerek irredantist politika izlemesinden çekinmektedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorununun devamını ve Bakü'nün tüm dikkatini bu soruna yöneltmesini istemektedir. Tahran, Dağlık Karabağ sorununda resmi olarak tarafsız olduğunu beyan etse de defacto olarak Ermenistan'ı desteklemektedir. İran'ın Ermenistan'a yönelik desteğinin diğer bir boyutu ise Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile işbirliğine engel olmaktadır. İran, bölgede artan Türk etkinliği yerine, "Şii Hilali" ekseninde Azerbaycan'ın laik sistemini ortadan kaldırarak devrim ihraç etmek ve Tahran yanlısı bir rejim kurmak istemektedir. Bu nedenle mevcut durumda ne Azerbaycan'ın milli güç unsurlarını artırarak gelişmesini ne de Azerbaycan üzerinde kendisinden başka etkin bölgesel veya küresel bir güç olmasını istememektedir. Azerbaycan'ın Türkiye ile her alanda sahip olduğu gelişmiş ikili ilişkiler,

Bakü'nün ABD ve Rusya Federasyonu (RF) arasında izlediği dengeli dış politika ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle askeri gücünü artırmak maksadıyla İsrail ile kurduğu askeri-teknolojik işbirliği Tahran'ın güvenlik endişelerini artırmaktadır. İran, Azerbaycan'da diğer bir bölgesel ve küresel gücün etkinliğinin artmasını hem kendi bölgesel üstünlük çabasına bir meydan okuma, hem de güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır.

Dönemler halinde İran- Azerbaycan ilişkileri incelendiğinde; Azerbaycan Ulusal Cephesi lideri Elçibey iktidara geldikten sonra iki devlet arasındaki ilişkiler köklü biçimde değişmiştir. Elçibey; laik, milliyetçi ve İran karşıtı duruşu olan bir liderdi ve her platformda Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. O'na göre Kuzey ve Güney Azerbaycan beş yıl içerisinde birleşecektir. Elçibey'in açıklamaları, İran'daki Azerbaycan Türkleri üzerinde fazla etki yaratmasa da Tahran'ın Azerbaycan'a bakışını değiştirmiştir. İran, Azerbaycan'ı çoğunlukla kendine yönelik tehdit olarak algılamıştır. İslam dünyasının lideri olma iddiasında olan Tahran; Dağlık Karabağ sorununda Müslüman ve Şii Azerbaycan yerine, Hıristiyan dininden Ermenistan'ı desteklemeye başlamıştır.⁹ Ayrıca İran, Güney Azerbaycan sorununu dengelemek maksadıyla Azerbaycan'daki Türk olmayan ve Farsça konuşan Talış¹⁰ azınlığını kullanmıştır.

Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılmasını müteakip Azerbaycan Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev, İran ile ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır. Aliyev; ABD, Türkiye ve İran arasında dengeli ve pragmatik bir politika izlemiştir. İran'a çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Fakat Aliyev, İran'ın Azerbaycan politikasını şekillendirmekte başarılı olamamıştır. İran ve Azerbaycan arasında İran'ın, Azeri petrolünün %25'ini çıkarmasına ve taşımaya imkân veren anlaşma 11 Kasım 1994 tarihinde imzalanmıştır. Fakat güçlü ABD muhalefeti nedeniyle anlaşma uygulanamamıştır. ABD

9 İran Dışişleri Bakanı, 1996 yılında Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında Azerbaycanlı yetkililer tarafından kendisine yöneltilen İran'ın Hıristiyan ve saldırgan Ermenistan'ı desteklediği yönündeki eleştiriyi, Azerbaycan'ın da İsraili ajanların bölgeye yayılmasını sağladığı şeklinde karşı cevap vermiştir (Sarıkaya, 2008:305-306).

10 Yaklaşık 76.000 nüfusu olan Talış azınlık Azerbaycan'ın güneyinde İran sınırında bulunan Lenkeran, Masallı ve Lerik rayonlarında yaşamaktadır. 1993 yılında Alikram Hummatov liderliğinde sözde Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan, iki ay varlığını sürdüren sözde cumhuriyeti ortadan kaldırmış, Hummatov tutuklanarak vatan hainliği suçu ile yargılanmıştır (Mammadov, 2013:52).

Kongresi, İran'ın yer aldığı projelere katılan şirketlere yaptırım öngören yasayı (Iran and Libya Sanctions Act of 1996) 1996 yılında onaylamıştır. Azerbaycan, ABD'nin kararını dikkate almak zorunda kalmıştır. Çünkü ABD'nin bahse konu projede %40 payı bulunmaktaydı ve Bakü projeyi hayata geçirmek için Washington'un siyasi ve ekonomik desteğine ihtiyaç duymaktaydı. İran, projeden dışlanmasına tepki göstermiş ve Aliyev'i "büyük şeytanın" kuklası olarak tanımlamıştır (Souleimanov & Ditrych, 2007:104). Aliyev İran'ı yatıştırmak için "Şahdeniz" sahası konsorsiyumunda Tahran'a %10 pay vermiştir. Ancak İran buna rağmen Azerbaycan politikasında revizyona gitmiştir. Öncelikle Rusya ile yakın ilişkiler kurmuş, Ermenistan ile ekonomik ve siyasi işbirliğini artırmış ve Azerbaycan'a karşı ihtiyatlı politika izlemiştir. Buna karşın, ABD'nin desteğinde Türkiye ve Azerbaycan karşı ittifak oluşturmuştur.

İkili ilişkilerde İlham Aliyev döneminde kısmen daha ılımlı bir hava oluşmuş, ancak gerginlikler de meydana gelmiştir. Bu dönemde karşılıklı ziyaretler ve imzalanan ticari ve ekonomik anlaşmalarla ilişkilerde olumlu gelişmeler sağlanmış olsa da genel olarak istenen seviyeye ulaşmak mümkün olmamıştır (Çelikpala, 2013:290).

İlişkilerin politik yönüne bakıldığında İran'da yaşayan büyük Azeri kökenli nüfusun iki ülke ilişkilerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Günümüzde İran nüfusunun önemli bir bölümünü Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. İran'da yaşayan Azerbaycan Türkü nüfusuna ilişkin çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar bulunmaktadır. 1996 yılında yapılan sayıma göre İran'da 11,5 milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı. Bu rakam ülke nüfusunun %25'ini oluşturmaktaydı. İran'ın Azerbaycan büyükelçisi 2006 yılında İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısının 35 milyonu aştığını belirtmiştir (Yunus, 2006:114). İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, dünyadaki toplam Azerbaycan Türkü nüfusunun %75'ini oluşturmaktadır. Bahse konu Azerbaycan Türklerinin çoğu İran toplumuna entegre olmuşlar ve devlet yönetiminde üst kademelerde görev yapmaktadırlar. Bunların en önemlilerinden biri Ayetullah Humeyni'nin halefi olan İran İslam Cumhuriyetinin mevcut dini lideri Seyid Ali Hamaney'dir (Oğuz, 2012).

Günümüzde İran'da, Güney Azerbaycan hareketini etkileyen iki ana unsur bulunmaktadır (Nassibli, 1999). İlki Azerbaycan Türk ulusal bilin-

cinin yükselmesi ve daha yüksek sosyal sınıflara yayılması, ikincisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığıdır. Yükselen ulusal bilinç Azerbaycan Türkleri arasında İran'dan ayrılma yönünde teşvik yaratmamış (Akdeveli-oğlu, 2004:150), daha çok kültürel hakların elde edilmesi ve genişletilmesine yönelmiştir (Shaffer, 2000:460). Örneğin; Azerbaycan Türkleri kendi dillerini okullarda resmi eğitim dili olarak kullanmak istemektedir.

İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında Güney Azerbaycan konusunda üç ana akım mevcuttur. Bunlardan ilk akıma dahil olan dini liderler, tüccarlar ve İran devlet yönetiminde yüksek mevkilerde görev yapan kişiler birleşik İran'ı desteklemektedir. Bunlardan bazıları tüm İran'ın Türkleştirilmesi gerektiğini savunurken, diğer bir kısmı da Kuzey Azerbaycan'ın İran'a katılımını desteklemektedir. İkinci akım entelektüel, tüccar ve bürokratlardan oluşmakta ve İran'ın bölünmesinden korkmaktadır. Bu akım Güney Azerbaycan'a otonomi ve kültürel hakların verilmesini istemektedir. "İran'a demokrasi, Azerbaycan'a otonomi" bu grup arasında yaygın bir slogandır. Üçüncü akım ise Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve kuzey ile birleşmeyi talep etmektedir. Bu akım sorunun uzun vadede çözülemeyeceğini ileri sürmekte ve askeri yöntemler de dâhil olmak üzere hedeflerine ulaşmak için her türlü yola başvuracaklarını beyan etmektedirler (Nassibli, 1999). Tahran, ülkesindeki Azerbaycan Türkü nüfusuna yönelik Bakü'nün irredantizm politikasından şüphe duymaktadır.

İran güçlü ve çekim merkezi olan bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasından ve bu durumun bünyesindeki Azeri Türklerinde etnik kimlik bilincinin artmasına neden olmasından çekinmektedir. İran resmi olarak Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında tarafsız oluğunu ifade etmektedir (Shaffer, 2000:466-467). Gerçekte ise İran, Azerbaycan ile olan tarihi, kültürel ve dini ortaklığına, topraklarında yaşayan önemli sayıda Azerbaycan Türkü nüfusa rağmen "büyük şeytan" olarak tanımladığı ABD'nin politikasına benzer şekilde Dağlık Karabağ sorununda Hıristiyan Ermenistan'ı destekler tutum sergilemektedir. İran, 1994 yılında RF arabuluculuğunda sağlanan ateşkese kadar Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci politikasını önleyecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır (Sarıkaya, 2021:92). Taraflar arasında arabuluculuk rolünü her oynayışında ise Azerbaycan bu durumdan zarar görmüştür. İran'ın Ka-

sım 1991'deki arabuluculuk girişimi Ermenistan'ın Hocalı katliamı (25-26 Şubat 1992), Şubat ve Mayıs 1992'deki arabuluculuk girişimi ise Şuşa ve Laçın'ın Ermeniler tarafından işgali nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Keskin, 2020). Azerbaycan Türkleri, Tahran'da Dağlık Karabağ'a yönelik barış görüşmeleri sürdürülürken Şuşa ve diğer stratejik kentlerin Ermenilerin eline geçmesinden İran'ı sorumlu tutmuştur (Shaffer, 2002). İran İslam Cumhuriyeti, komşusu Müslüman Azerbaycan'a karşı Hıristiyan Ermenistan'ı desteklemektedir. Bunun önemli bir nedeni Azerbaycan'ın bahse konu çatışma ile meşgul olurken, İran'daki Azeriler için bir çekim merkezi olmasını engellemektir (Sarıkaya, 2008:304). İran, Dağlık Karabağ çatışmasının çözümsüzlük içinde devamından yana bir politika izlemiştir. Bunun nedeni çözümsüzlüğün hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı İran'a bağımlı hale getirmesidir. Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevresinde işgal ettiği bölgeler nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olması nedeniyle her alanda güney komşusu İran'a ihtiyaç duymaktadır. Azerbaycan ise Nahcivan'a ulaşmak için İran'ı kullanmak zorundadır. Ayrıca işgalin devamı Bakü'nün tüm enerjisini Ermeni işgali altındaki işgal altındaki topraklarına yöneltmesine neden olacak ve dolayısıyla Güney Azerbaycan'a yönelik ilgi gösteremeyecekti. Ayrıca toprak bütünlüğünü koruyamayan, zayıf bir Azerbaycan, İran'a ideolojik, jeopolitik ve politik açıdan rakip olma potansiyeline sahip olamayacaktı (Keskin, 2020).

Diğer yandan İran, Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmanın yükselmesini de istememiştir. Çünkü böyle bir durumda dış güçlerin müdahale olasılığı ortaya çıkabilecek, kendine yönelik mülteci akımı oluşabilecek ve kuzey sınırında istikrarsızlık oluşabilecekti. Bunun yanında Tahran, ulusal çıkarları gereği ve Güney Azerbaycan kaynaklı siyasi baskı altında kaldığında Ermenistan karşıtı söyleme başvurmuştur (Shaffer, 2003:19). Hatta Ermeniler 1993 yılının Eylül ayında Nahcivan'a saldırıdıklarında İran askeri birlikleri Aras Nehri'ni geçerek Ermenistan'ı uyarmış ve Ermenistan, Nahcivan'a saldırmayacağı yönünde İran'a garanti vermiştir (Sinkaya, 2012:240-241).

Politik ilişkilerin ikinci boyutunu ise Hazar Denizinin statüsünün belirlenmesi sorunu oluşturmuştur. SSCB'nin çöküşü sonrasında Hazar Denizi'nde üç yeni kıyıdaş devlet ortaya çıkmıştır. Buna karşın İran, Ha-

zar Denizi'nde SSCB ile 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde hareket etmek istemiştir. Uluslararası hukuka göre Hazar Denizinin statüsünün, kıyıdaş devletlerin anlaşmaya varması ile belirlenmesi gerekmiştir. Bazı kıyıdaş devletler, aralarında ikili anlaşmalar imzalamışlar, fakat uzun bir süre tüm kıyıdaş devletlerin üzerinde uzlaştıkları bir anlaşma sağlanamamıştır. İran savaş gemileri ve uçaklarının, Temmuz 2001'de, Hazar Denizi'nde İran sınırı yakınlarında petrol araması yapan Azerbaycan unsurlarına müdahale etmesi, iki devleti savaşın eşiğine getirmiştir. İran savaş uçakları, 23 Temmuz 2001 tarihinde Hazar Denizi'nde petrol araması yapan BP/Amoco'ya ait araştırma gemisini taciz etmiştir. Aynı tarihte bir İran savaş gemisi, Azerbaycan karasularına girmiş ve Jeofizik-3 adlı arama gemisini bölgeyi terk etmemesi halinde ateş açmak ile tehdit etmiştir. Türkiye bu durum üzerine hızla harekete geçmiştir. Ankara, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun, 25 Ağustos 2001 tarihinde Azerbaycan'ı ziyaret edeceğini ve bu ziyarete 10 adet F-16 savaş uçağı ile "Türk Yıldızları" akrobasi timinin eşlik edeceğini duyurmuştur. Bu ziyaret esnasında "Türk Yıldızları" Bakü ve Hazar Denizi üzerinde 22 dakikalık gösteri uçuşu yapmıştır (Olson, 2002:120). Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti tehdit altında olduğunda Bakü'nün yanında yer alacağını İran'a göstermiştir (Koolae & Hafezian, 2010:400).

Azerbaycan ve ABD, Ağustos 2003 ve Şubat 2004'te Hazar Denizi'nde ortak tatbikat icra etmiştir. İran, bahse konu tatbikatlar sonrası Azerbaycan'ı Hazar Denizi'ni silahlandırmakla suçlamıştır (Yunus, 2006:115). İran, genel olarak Hazar Denizi'nin tabanının her kıyıdaş ülkeye %20 pay düşecek şekilde bölünmesi tezini savunmuştur. 2003 yılında Azerbaycan, RF ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşma ile orta hat ilkesi çerçevesinde Hazar Denizi tabanının %18,7'si RF'ye, %19,5'i Azerbaycan'a, %29,6'sı ise Kazakistan'a bırakılmıştır. Anlaşmayı kabul etmeyen İran'a düşecek pay ise %13,8 idi (Ghafouri, 2008:89). İran, Azerbaycan'ın petrol zengini bölgelerini elde ederek daha fazla enerji kaynağına sahip olmak maksadıyla %20'lik pay hakkı iddiasında ısrarcı olmuştur. Tahran kendine düşen payı artırmak için bir takım provokatif faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin İranlı bilim adamları Hazar Denizi'nin güneyinde deniz tabanında araştırmalar yapmaya başlamıştır.

İran, coğrafi konumu ve ulaştırma altyapısı ile Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara iletimi konusunda en kısa ve maliyet etkin güzergâh olduğunu ifade etmiştir. (Sadri, 2003:187). Ancak bu durumun gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel, ABD'nin İran'ı çevreleme ve izole etme stratejisi olmuştur (Miles, 1999:327). Tahran, başta Azeri petrolü olmak üzere Hazar Havzasında üretilen petrolü Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmayı amaçlayan ve 2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına şiddetle karşı çıkmış ancak bu projeyi engellemekte başarılı olamamıştır. Bahse konusu proje İran için jeopolitik bir yenilgi olarak algılanmıştır.

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda İran ve Azerbaycan arasındaki görüş ayrılıkları 12 Ağustos 2018 tarihinde Hazar Denizi'ne kıyıdaş Azerbaycan, İran, Kazakistan, RF ve Türkmenistan'ın katılımı ile her kıyıdaş devletin 15 deniz mili mesafeye kadar egemen olması, 15 deniz mili mesafeden itibaren 10 deniz milinde balıkçılık faaliyeti yapabilmesi ve bunun dışında kalan deniz alanının devletlerin ortak kullanımına açık ve tarafsız bölge olarak kabul edilmesi yönünde anlaşmaya varılması ile ortadan kalkmıştır.

Politik ilişkilerin üçüncü boyutu ise İran ve Azerbaycan'ın farklı ideolojileri benimsemesidir. İran İslam Cumhuriyeti adında anlaşılacağı üzere teolojik bir devlettir. Buna karşın Azerbaycan laik bir devlet yapısına sahiptir. Günümüzde Azerbaycan, İran'ın İslam ihracı politikasının hedefi konumundadır (Souleimanov & Ditrych, 2007:107). Azerbaycan, Aliyev yönetimine karşı yükselen sosyal ve siyasal muhalefeti tehdit olarak görmekte ve İslami eğilimleri olan muhalefetin Tahran tarafından kısıktıldığına inanmaktadır (Azernews, 2011). Bakü, İran'ı, Azerbaycan'da dini okullar, kitap evleri ve kültür merkezleri açarak İslami kesim ve eylemleri desteklemek ile suçlamaktadır. İran, Azerbaycan tarafından yasaklanan Tahran yanlısı Azerbaycan İslam Partisi'ni siyasi ve finansal açıdan desteklemiştir. Bakü Ağır Ceza Mahkemesi, Azerbaycan İslam Partisi lideri Movsum Samedov'u terörizmde içerisinde bulunduğu çeşitli suçlar nedeniyle hapse mahkûm etmiştir. Bakü Eğitim Bölümü tarafından Aralık 2011'de okullarda türban giyilmesi yasaklanmıştır. İran'daki bazı dini liderler kamuoyu önünde açıkça söz konusu yasağın Azerbaycan'ın İslam tarihi ile bağdaşmadığını ileri sürerek Bakü yönetimini suçlamışlardır (Eurasia.net, 2011).

İki devlet güvenlik alanında ve bu kapsamda kurdukları ittifaklar kapsamında da farklı motivasyon ve yönelimlere sahiptir. Bu durum Tahran ve Bakü arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmaktadır. Her iki devlet farklı ve karşıt güç merkezlerine yönelmektedirler. İran kendine yönelik ABD ve İsrail tehdidini karşılamak için Rusya ve Çin ile yakın ilişkiler kurmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan en büyük güvenlik problemi olan Dağlık Karabağ sorununu çözmek için Türkiye ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmekte ve Batı ve özellikle ABD ile Moskova arasında dengeli bir politika izlemektedir. Bakü'nün bahse konu devletlerle siyasi, askeri, ekonomik ve teknolojik işbirliğine yönelik ilişkileri ileri seviyededir.

Tahran'ın, Bakü'den algıladığı en yakın tehlike topraklarında ABD ve İsrail askeri konuşlandırılmasıdır. İran açısından Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri büyük sorundur. Azerbaycan ve İran, Tahran'ın kaygılarını ortadan kaldırmak maksadıyla 2005 yılında anlaşma imzalayarak üçüncü devletlerin saldırısına karşı birbirlerinin topraklarını kullanılmamayı taahhüt etmişlerdir. Diğer yandan 2007 yılında Hazar'a kıyıdaş beş ülkenin yayımladığı Tahran Deklarasyonu'nda kıyıdaş devletler, diğer kıyıdaş devletlere saldırı amacıyla topraklarını kullanılmayacaklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan bir yandan İran'ın nükleer programına yönelik tarafsız tutum sergilerken, diğer yandan İsrail ile askeri ve teknolojik ilişkilerini geliştirmeye hakkı olduğunu ileri sürmektedir. İlham Aliyev yönetimi, İsrail'den 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizat almak maksadıyla anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma İran tarafından tepki ile karşılanmış ve Tahran, Bakü'yü ABD ve İsrail ile işbirliğini geliştirerek İran'a muhtemel bir saldırıya imkân tanımakla suçlamıştır (Çelikpala, 2013:291-292). Azerbaycan'da İran istihbarat servisi ile bağlantılı terör hücrelerinin ortaya çıkarılması ve Azerbaycan devlet kurumlarının resmi sitelerine yapılan siber saldırılar, iki devlet ilişkilerini daha da gergin hale getirmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, İletişim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi gibi önemli devlet kurumlarının internet siteleri 16 Ocak 2011 tarihinde siber saldırıya uğramıştır. Bu sitelere Azerbaycan otoritelerini "Yahudilere hizmet" ile suçlayan notlar yerleştirilmiştir. Söz konusu bilgisayar korsanlarının siber saldırıları İran'dan düzenledikleri iddia edilmiştir (Muradova, 2011).

İkili ilişkilerde gerginlikler ilerleyen dönemde de devam etmiştir. Dönemin İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Hasan Firuzabadi, Aliyev yönetimi hakkında “Eğer (İran karşıtı) bir politika sürdürmeye devam ederlerse, Aliyev korkunç bir gelecekle yüz yüze gelecek. Aran (Azerbaycan) halkının bir ayaklanmasını bastırması imkânsız olacaktır” demiştir. İran Genelkurmay Başkanı'nın bu açıklamaları Bakü tarafından ABD ve İsrail ile ilişkilerine yönelik Tahran'ın kızgınlığı olarak algılanmıştır. Bu açıklamalar, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın Bakü'deki İran Büyükelçisine nota vermesine yol açmıştır (Tait, 2011). İran, Azerbaycan'ın Tahran yönetimine karşı istihbarat elde etmeye çalışan ABD ve İsrail istihbarat servislerinin üssü haline geldiğini ifade etmiştir.

İkili ekonomik ilişkiler iki başkent arasındaki siyasi ilişkilerin seyri ile küresel ekonomide meydana gelen gelişmelerden etkilenmiştir. İki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde enerji ön plana çıkmıştır (Zadeh, 2008:39). Siyasal liderler arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve ekonomik anlaşmalar yapılmıştır. Hazar Denizi kıyısını kat eden tarihi boru hattının yanında, Kuzey İran'ı Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk bölgesine bağlayan bir boru hattı 2005 yılında tamamlanmış ve her iki ülke liderleri enerji alanında işbirliğini artırmak istediklerini ifade etmişlerdir. Karayolu ve demiryolu yapımı da her iki ülke için diğer bir gelişim alanı sunmuştur. Bu bağlamda İran'ın Kazvin ve Azerbaycan'ın Astara kentleri arasında kurulan ve sonrasında Bakü'ye uzanarak devamında Rusya'yı da kapsayan demiryolu hattı 2018 yılında hizmete girmiştir.

İki ülke arasındaki demiryolu ve karayolu projelerinin önemli bir bölümü “Kuzey-Güney” uluslararası ulaşım koridoru çerçevesinde gerçekleşmektedir. “Kuzey-Güney” uluslararası ulaşım koridoru vasıtasıyla Avrupa ülkeleri, RF, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri Basra Körfezi ve Hindistan'a çıkabilecek, diğer yandan da Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkelerin Karadeniz limanları ile olan ticareti geliştirecektir (Aslanlı, 2017:15).

İkinci Karabağ Savaşı ve İran-Azerbaycan İlişkilerine Etkileri

27 Eylül-10 Kasım 2021 tarihleri arasında meydana gelen ve Azerbaycan'ın Ermeni işgalinde bulunan topraklarının büyük bölümünü kurtar-

ması ile sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya jeopolitiğinde ve İran'ın Güney Kafkasya ve Azerbaycan politikasında büyük etkiler yaratmıştır. Öncelikle Azerbaycan, Ermenistan işgali altındaki bölgeleri kuratarak İran sınırının tümünde kontrolü yeniden sağlamıştır. Bu kapsamda 765 kilometrelik Azerbaycan-İran sınırının 1994 yılından beri Ermenistan işgali altında bulunan 132 kilometrelik bölümü yeniden Azerbaycan egemenliği altına alınmıştır. Bu durumun zıttı olarak İran-Ermenistan sınırının uzunluğu 40 kilometreye düşmüştür (Erim, 2020).

İkinci olarak İran, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sırasında herhangi bir etkinlik gösteremediği gibi tutarlı bir politikada izleyememiştir. İran savaşın başlangıcında çatışmaların derhal durdurulması çağrısı yapmış ve bunun paralelinde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını belirten açıklamalarda bulunmuştur. Bu kapsamda Azerbaycan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde Ermeni saldırısına karşı işgal altındaki topraklarını kurtarmak ve toprak bütünlüğünü sağlamak maksadıyla başlattığı genel karşı taarruza İran'ın ateşkes çağrısında bulunması kendi içerisinde çelişki yaratmıştır. Diğer yandan savaşın açık olarak Azerbaycan lehine döndüğü 3 Kasım 2020 tarihinde İran'ın dini lideri Seyyid Ali Hamaney'in Azerbaycan'ın otuz yıldır işgal altındaki topraklarının kurtarmasının hakkı olduğu yönündeki açıklamaları, Tahran'ın "bekle-gör" politikası neticesinde sahadaki gerçekliğe uyum sağlama çabası olarak yorumlanmıştır. Ayrıca savaş sırasında Gürcistan'ın hava sahasını silah sevkiyatına kapatması ile Rusya'dan Hazar Denizi vasıtasıyla İran'a gelen askeri araçların yükleri ile beraber Ermenistan'a yardım taşıdığı yolunda haberler medyaya yansımıştır. İran Dışişleri Bakanlığı resmi olarak iddiaları yalanlamıştır. Bununla birlikte İran'ın Doğu Azerbaycan eyaleti vali yardımcısı, Ermenistan'ın RF'den satın aldığı askeri malzeme taşımayan KAMAZ marka kamyonların transit geçişinin "yanlış anlaşılmalara" yol açmaması nedeniyle durdurulduğunu açıklamıştır (Kurşun, 2020). Diğer yandan İran, Suriye'den cihatçı grupların Azerbaycan saflarında savaşmak maksadıyla bölgeye getirildiğine dair asılsız iddialar öne sürmüştür (Başar, 2020).

Üçüncü olarak İran, İkinci Karabağ Savaşını sona erdiren Azerbaycan, Ermenistan ve RF arasında imzalanan 10 Kasım 2020 tarihli üçlü deklarasyonun müzakere sürecinde ve sonrasında kurulan mekanizmalarda

herhangi bir varlık gösterememiştir. Bölgenin önemli aktörlerinden biri olarak hem Azerbaycan hem de Ermenistan ile komşu olup önemli ilişkilere sahip olan İran'ın bu süreçte yer alamaması bir nevi siyasi ve diplomatik başarısızlık olarak görülmüştür. Buna karşın Güney Kafkasya'da en etkin bölgesel güç olan RF, tarafları hem müzakere masasına oturtmuş ve hem de ateşkes ile kurulan mekanizmalarda ana aktör olmuştur. RF bahse konu üçlü deklarasyon çerçevesinde 1960 personelden oluşan barış gücü ile devamında yenilenebilecek beş yıl süre ile Dağlık Karabağ ateşkes hattı ve Laçın Koridorunda askeri varlık bulundurabilecektir. Her ne kadar Türkiye üçlü deklarasyona taraf olmamışsa da bahse konu deklarasyon çerçevesinde oluşturulan Ortak Gözlem Merkezinde Rus askeri ile Türk askeri ateşkesin gözlemlenmesi faaliyetlerini birlikte yürütmektedir. Böylelikle İkinci Karabağ Savaşı sonrasında İran'ın bölgesel rakipleri olan Türkiye ve RF, Azerbaycan'da askeri varlık bulundurmaya başlamışlardır. İran'ın İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasındaki süreçte etkin olamamasının diğer bir nedeni ise, Tahran'ın, Güney Kafkasya politikasını paralelinde yürüttüğü Moskova ile Ankara arasında yaşanan yakınlaşmadır (Erim, 2020). Bu doğrultuda Moskova, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmaya yönelik askerî harekâtına Tahran'ın beklediği tepkiyi göstermemiş ve görece tarafsız kalarak Ermenistan'ı askeri olarak desteklememiştir.

Üçlü deklarasyonun İran için en büyük önem taşıyan dokuzuncu maddesi “Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti eder. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Birimi organları tarafından gerçekleştirilir. Tarafların mutabakatı ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır.” hükmünü içermektedir. Üçlü Deklarasyonda belirtilen hükmün gerçekleşmesi durumunda İran hem Azerbaycan ile Nahcivan arasındaki hem de Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya arasındaki transit ülke rolünü kaybedecektir. Bu hem siyasi hem de ekonomik açıdan İran'ın çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Diğer bir açıdan ise Nahcivan ve Azerbaycan'ın, Ermenistan vasıtasıyla birbirine bağlanması Azerbaycan'da ve Orta

Asya'da Türkiye ve genel olarak Batının etkinliğinin artmasına neden olacaktır. Bu durum ise İran'ın bölgesel nüfuz arayışına engel olacaktır.

Dördüncü olarak İran, İkinci Karabağ Savaşı ile somut olarak sahaya yansıyan Bakü'nün artan siyasi, askeri ve ekonomik gücünden endişe duymaktadır. Azerbaycan işgalden kurtarılan topraklarda egemenliğinin bir göstergesi olarak İran tırlarının Dağlık Karabağ'a Azerbaycan otoritelerinin denetimi olmadan taşıma yapmasını engellemiştir. İran ise Azerbaycan'ın uluslararası hukuka uygun bu yaklaşımına hem siyasi hem de askeri tepki göstermiş ve Azerbaycan sınırında askeri tatbikat yapmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İkinci Karabağ Savaşının kazanılmasının birinci yıldönümünde verdiği mülakatta İran'ın bahse konu siyasi-askeri politikasına tepkisini “*Sınırımızın yakınlarında yapılan askeri tatbikata gelince ise bu çok şaşırtıcı bir olaydır. Çünkü 30 yıllık bağımsızlık döneminde böyle olaylar olmamıştı. İlk olarak söylemeliyim ki her ülke kendi topraklarında istediği askeri tatbikatı yapabilir. Bu onun egemen hakkı. Buna kimse söz söyleyemez. Fakat bunu bir zaman kesitinde analiz ettiğimizde bunun hiçbir zaman olmadığını görüyoruz. Neden şimdi ve neden bizim sınırımızda? Bu soruları ben değil Azerbaycan toplumu soruyor. Bu soruyu dünyadaki Azerbaycanlılar soruyor. Bir soru da soruluyor ki neden işgal döneminde o bölgede tatbikat yapılmıyordu. Ermenilerin Cebrayıl, Zengilan ve Fuzuli'de olduğu dönemde neden tatbikat yapılmıyordu. Neden biz bu toprakları kurtardıktan sonra, 30 yıllık esaret ve işgale son verdirdikten sonra bu yapılıyor. Bu sorular meşru sorulardır.*” şeklinde ifade etmiştir (Özgenç, 2021).

Özellikle İkinci Karabağ Savaşı ve sonrası Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerin artması, Türkiye'nin RF ile Ortak Gözlem Merkezinde görev yapması ve Azerbaycan'daki askeri varlığı ile ortak düzenlenen tatbikatlar İran'ı endişeye sevk etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'a sağladığı siyasi ve askeri desteğin, Ankara'nın Azerbaycan ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri üzerinde etkisini artırması da Tahran'ın dikkatini çekmektedir. Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan topraklarının kurtarılması dolayısıyla 10 Aralık 2020 tarihinde Bakü'de düzenlenen törende Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “Aras Türküsü”nden bir bölüm okuması İran'da rahatsızlık yaratmıştır. Dönemin İran Dışiş-

leri Bakanı okunan şiirin, Aras Nehri'nin kuzey bölgelerinin İran'ın ana topraklarından zorla ayrılmasıyla ilgili olduğunu ifade ederek hem Güney Azerbaycan konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymuş (Deutsche Welle, 2020) hem de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gerçekte İran'ın bir parçası olduğunu ima etmiştir. İki ülke arasındaki gerilim diplomatik görüşmeler sonucunda aşılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında sıklıkla yapılan tatbikatlara ilave olarak 11-22 Eylül 2021 tarihleri arasında Azerbaycan, Türkiye ve Pakistan'ın katılımı ile Azerbaycan ev sahipliğinde Türkiye-Azerbaycan-Pakistan Özel Kuvvetler (Üç Kardeş) Tatbikatı icra edilmiştir. İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın, Türkiye ve İsrail'den ithal ettiği insansız hava araçları ve roket ve füze sistemleri muharebelerin sonucuna tesir edecek başarılar ortaya koymuştur.

İran üst düzey yetkilileri sıklıkla Azerbaycan'da bulunduğunu iddia ettikleri İsrail askeri unsurlarını ve Suriyeli terörist grupları kendilerine yönelik tehdit olarak göstermektedir. Tahran, 1 Ekim 2021 tarihinden itibaren Azerbaycan sınırında Hayber Fatihleri Tatbikatını başlatmıştır. İran Kara Kuvvetleri Komutanı General Kiyumers Heyderi, tatbikatın bölgede askeri hazırlıkların artırılması amacıyla yapıldığını, Siyonist rejimin gelmesinden itibaren Azerbaycan sınırlarının hassasiyetinin arttığını ve Suriye'den gelen teröristlerin bölgeden çıktığının kesinlik kazanmadığını iddia ederek Eylül 2021'de İran'ın kuzey sınırlarında 4-5 tatbikat yapıldığını ifade etmiştir (İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, 2021). Buna karşılık Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 100.000 kişilik ordusu bulunan Azerbaycan'ın paralı askerlere ihtiyacını olmadığını, Azerbaycan topraklarında teröristlere hiçbir zaman yer olmadığını, Azerbaycan karşıtı politikanın İran'a fayda sağlamayacağını açıklamıştır (Tehran Times, 2021). Azerbaycan Sınır Hizmetleri ise yaptığı açıklamada Azerbaycan-İran sınırında üçüncü bir ülkeye ait gücün geçmişte ve günümüzde bulunmadığını, gelecekte de bulunmayacağını belirtmiştir (Rehimov, 2021). Türkiye ve Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da ortaya çıkan jeopolitik durum çerçevesinde bölgesel sorunların kalıcı çözüme kavuşturulması amacıyla 3 (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) +3 (Türkiye, RF ve İran) formatında bir diyalog mekanizması önermiştir. Bakü yönetimi her halükârda İran'ın bölgedeki öneminin farkındadır ve Tahran yönetimini yeni sürece dahil etmek istemektedir.

Sonuç

İran-Azerbaycan ilişkileri incelendiğinde, tarihi ve kültürel yakınlık ile aynı dinin aynı mezhebine dahil olma neticesinde iki komşu ülke arasında olumlu ilişkilerin görülmesi gerekirdi. Ancak durum böyle değildir. Farklı stratejik çıkar ve ittifaklar, laiklik-İslami rejim gerginliği ve İran'daki Azeri varlığı, İran-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. İkinci Karabağ Savaşı öncesi, esnası ve sonrasında İran'ın Azerbaycan'a yönelik izlediği dış politika güvenlik ve var olma üzerine inşa edilmiş pragmatik öğeler içermektedir.

İran; Azerbaycan ve Bakü'nün Türkiye ve İsrail gibi müttefiklerinin toprak bütünlüğüne yönelik niyetlerinden emin değildir. Bu durumun temel nedeni bünyesindeki Azerbaycan Türkü nüfusu ve Bakü'nün Türkiye ve İsrail ile geliştirdiği ilişkilerdir. İkinci Karabağ Savaşı sonucu Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarının büyük bölümünü kurtarması ile ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklik, İran'ın bahse konu tehdit algılamalarının tetiklenmesine yol açmıştır. Azerbaycan siyasi, askeri ve ekonomik gücünün artışı bilfiil İkinci Karabağ Savaşı'nda ortaya koymuştur. Dolayısıyla İran; Azerbaycan ve Azerbaycan'ın yakın ilişkiler içerisinde olduğu Türkiye ve İsrail'den kaynaklanabilecek tehditleri bertaraf etmek için söz konusu ülkelerden daha güçlü olmayı istemektedir.

İran'ın mevcut durumda algıladığı tehditlerin ortadan kalkması kısa vadede mümkün değildir. ABD ile İsrail'in, İran'a yönelik muhtemel askerî harekâtları Tahran'ın tehdit algılamasını sürekli canlı tutmaktadır. İran'ın mevcut tehdit algısı arttıkça ve Bakü'nün Türkiye, İsrail ve genel olarak Batı ile ilişkileri günümüz çizgisinde sürdürdükçe, İran-Azerbaycan ilişkileri daha da gerginleşecek ve Tahran, Bakü'yü zayıflatmaya ve kendini güçlendirmeye öncelik verecektir. Ancak bu durum İran'ın çıkarlarına hizmet eden bir sonuç ortaya çıkarmayacak, bünyesindeki Azerbaycan Türklerinin tepkisi ile karşılaşacaktır.

Tarihi, kültürel ve dini ortaklık barındıran iki komşu ülkenin çatışma ve rekabet unsurlarını içeren ilişkilerini karşılıklı çıkarlara dayalı, bölgesel güvenliğe katkı sağlayan ve ekonomik gelişimi hızlandıran seviyeye ulaştırmaları gerekmektedir. Bu kapsamda İran'ın, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde İkinci Karabağ Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da

ortaya çıkan jeopolitik gerçekliği kabul ederek gerek Bakü ile ikili ilişkilerde gerekse önerilen 3+3 formatı çerçevesinde uluslararası alanda işbirliğine yönelmesi hem İran ve Azerbaycan arasındaki güven bunalımını ortadan kaldıracak, hem de bölgenin başta güvenlik ve ekonomi olmak üzere süregelen sorunlarına kalıcı çözüm bulunmasına neden olacaktır.

Kaynakça

Abasov, A. (2011). "Azerbaijan and Iran: Contradiction and Perspectives of Development of Their Relations", *The Analyticon*, No.7, <http://theanalyticon.com/?p=446&lang=en> (07.2011).

Akdevelioğlu A. (2004). "İran'ın Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları". *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, No.2, s.129-160.

Aras, B. (2001). "Turkish Foreign Policy Towards Iran: Ideology and Foreign Policy in Flux", *Journal of Third World Studies*, No.18, pp.105-124.

Aryans. (2011). *Encyclopedia Iranica*, <https://iranicaonline.org/articles/aryans>, (16.09.2021).

Aslanlı, K. (2017). "İran – Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", İran Araştırmaları Merkezi, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/analiz_iran-Azerbaycan_Ekonomik_iliskileri.pdf, (26.09.2021).

Azernews. (2011). "Turkey seeks thaw in Iran-Azeri ties", <https://www.azernews.az/nation/31673.html>, (30.10.2021).

Başar, U. (2020). "İran Karabağ savaşının kaybedeni mi?", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813>, (26.10.2021).

Constitution (t.y.). <https://en.mfa.ir/portal/viewpage/3997>, (21.09.2021).

Cornell, S. E. (2006). "The Politicization of Islam in Azerbaijan", Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2006_10_SRP_Cornell_Islam-Azerbaijan.pdf, (19.08.2021).

Çelikkpala, M. (2013). "İlham Aliyev Dönemi Dış Politikası: Sorunlar, Öncelikler ve İlişkiler", Erhan, Ç. (Ed.), *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi: 291-292.

Deutsche Welle. (2020). "İran ile Türkiye arasında şiiir krizi", <https://www.dw.com/tr/iran-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1nda-%C5%9Fir-krizi/a-55911204>, (12.10.2021).

Edwards, H. (2010). "Iran's Near Abroad", Foreign Policy, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/09/20/irans_near_abroad?page=full, (26.10.2021).

Erim, O.B. (2020). "Gelişen Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Karşısında İran'ın Düşmanlığı", Kırım Haber Ajansı. <https://qha.com.tr/ozel-haber-roportaj/gelisen-azerbaycan-turkiye-iliskileri-karsisinda-iran-in-dusmanligi/288059/>, (13.10.2021).

Eurasia.net. (2011). "Tensions Growing Between Azerbaijan and Iran?", <https://eurasianet.org/tensions-growing-between-azerbaijan-and-iran>, (19.09.2021).

Ghafouri, M. (2008). "The Caspian Sea: Rivalry And Cooperation", Journal Compilation Middle East Policy Council, Vol.15, No.2, pp.81-96.

Gresh, G. (2006). "Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", Caucasian Review of International Affairs, Vol.1, No.1, pp.1-13, <https://www.files.ethz.ch/isn/104431/Full.pdf>, (25.10.2021).

İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı. (2021). "Hayber Fatihleri Tatbikatı başladı", <https://tr.irna.ir/news/84489825/Hayber-Fatihleri-Tatbikat%C4%B1ba%C5%9Fad%C4%B1>, (26.10.2021).

Iran-Main Indicator. (2020). <https://www.amar.org.ir/english/Main-Indicators>, (15.10.2021).

Keskin, A. (2020). "İran'ın Karabağ Siyasetinin 5 Yüzü", Fikir Turu, https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetininyuzu/?fbclid=IwAR20GYeslD_Vo0E_dKODBI9MuoT-I2QypDaM3xqgsLOUbU-3BN8ULWTsEHZ4 (29.10.2021).

Koolae, E. & Hafezian, M.H. (2010). "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics", Iranian Studies, Vol.43, No.3, pp.391-409.

Kurşun, M. (2020). "İran Ermenistan'a Silah Taşdığı İddialarını Reddetti", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/iran-ermenistana-silah-tasidigi-iddialarini-reddetti/1989277>, (12.10.2021).

Mammadov, H. (2013). “Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt. 8, No.15, s.45-71.

Marzieh, K.E. (2016). “Iran’s Regional Policy in the South Caucasus: Case Studies of Relations with the Republics of Azerbaijan & Armenia”, *Durham University*, http://etheses.dur.ac.uk/11870/1/Iran’s_South_Caucasus_Policy-2016.pdf?DDD35+, (19.10.2021).

Metin, B. (2012). “Türk İnan İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.16, No.2, s.157-187.

Miles, C. (1999). “The Caspian Pipeline Debate Continues: Why Not Iran?”, *Journal of International Affairs*, Cilt.53, No.1, pp.325-346.

Muradova, M. (2011). “Iran and Azerbaijan Clash over Cyber-Attacks and Arrested Terrorists”, *Central Asia-Caucasus Institute*.

Nassibli, N.L. (1999). “Azerbaijan – Iran Relations: Challenges and Prospects”, *Harvard Kennedy School Belfer Center*, <https://www.belfer-center.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects>, (28.10.2021).

Nassibu, N. (1999). “Azerbaijan – Iranian Relations: Past and Present”, *Journal of Azerbaijan Studies*, pp.5-21, <http://webmail.khazar.org/bitstream/20.500.12323/172/3/N.%20Nasibli.pdf>, (16.10.2021).

News.az. (2011). “Future of Azerbaijan – Iran ties depends on Iran’s Relations with Russia and Turkey”, <http://www.news.az/articles/politics/48253>, (19.10.2021).

Oğuz. C. (2012). “Relations Between Iran and Azerbaijan: What next?”. *News.Az*, <http://wwwnews.az/articles/53614>, (19.11.2021).

Olson, R. (2002). “Turkey-Iran Relations, 2000-2001: The Caspian, Azerbaijan and The Kurds”, *Middle East Policy*, Cilt.9, No.2, pp.111-129.

Özgenç, T. (2021). “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev 2. Karabağ Savaşı’nın 1. Yılında AA’ya Konuştu”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-2-karabag-savasinin-1-yilinda-aaya-konustu/2375849>, (19.11.2021).

Peterson, K., & Dunn, Candace. (2021). "Iran's crude oil production fell to an almost 40-year low in 2020", U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=49116>, (25.11.2021).

Ramazani, R.K. (2004). "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", Middle East Journal, Vol.58, No.4, pp.549-559.

Rasmussen, K.B. (2009). "The Foreign Policy of Iran: Ideology and pragmatism in the Islamic Republic", Danish Institute for International Studies, https://ciaotest.cc.columbia.edu/pbei/diis/0015954/f_0015954_13833.pdf, (16.10.2021).

Rehimov, R. (2021). "Azerbaycan Sınır Hizmetlerinden İranlı yetkililere "sorumlu olun çağrısı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-sinir-hizmetlerinden-iranli-yetkililere-sorumlu-olun-cagrisi/2388703>, (15.11.2021).

Sadri, H. (2003). "Elements of Azerbaijan Foreign Policy", Journal of Third World Studies, Vol.20, No.1, pp.179-192.

Sarıkaya, Y. (2008). Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, İstanbul: Ötüken.

Sarıkaya, Y. (2021). "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt.7, No.1, s.84-103.

Shaffer, B. (2000). "The formation of Azerbaijan Collective Identity in Iran". Nationalities Papers, Vol.28, No.3, pp.449-477, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/The%20formation%20of%20Azerbaijani%20collective%20identity%20in%20Iran.pdf>, (30.10.2021).

Shaffer, B. (2002). "Is There a Muslim Foreign Policy? The Case of the Caspian", Current History, Vol.101, No.568, pp.382-387.

Shaffer, B. (2003). "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe", Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region, pp.17-22, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/shaffer.pdf>, (19.10.2021).

Sharashenidze, T. (2011). "The Role of Iran in the South Caucasus", *Caucasus Analytical Digest*, No.30, pp.2-4, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-30-2-4.pdf>, (19.11.2021).

Sinkaya, B. (2012). "İran'ın Kafkasya Politikası", Aydın M. (Ed.), *Kafkaslarda Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi)*, Ankara: Nobel: 229-256.

Souleimanov, E. Ditarych, O. (2007). "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Vol.14, No.2, pp.101-116.

Tait, R. (2011). "Iran, Azerbaijan, And Turkey: Zero Problems? Zero Chance", *Radio Free Liberty*, https://www.rferl.org/a/iran_azerbaijan_turkey_war_of_words/24301086.html, (15.11.2021).

Tehran Times. (2020). "Amir Abdollahian says Tehran and Baku should not give enemies opportunity to undermine ties", <https://www.tehrantimes.com/news/466004/Amir-Abdollahian-says-Tehran-and-Baku-should-not-give-enemies>, (19.11.2021).

Yeşilot, O. (2008). "Türkmençayı Antlaşması ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No.36, s.187-199.

Yousefi, A.M.H. (2010). "Iran's Foreign Policy During Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.9, No.2, pp.1-23.

Yunus, A. (2006). "Azerbaijan-Between America and Iran", *Russia in Global Affairs*, Vol.4, No.3, pp.112-126, https://www.files.ethz.ch/isn/25376/Full_Text.pdf, (23.11.2021).

Zadeh, K.S. (2008). "Iran's Strategy in the South Caucasus", *Caucasian Review of International Relations*, Vol.2, No.1, 35-41, <https://d-nb.info/993905447/34>, (19.10.2021).

Zarif. M.J. (2014). "What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era", *Foreign Affairs*, Vol.93, No.3, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2014-04-17/what-iran-really-wants>, (15.11.2021).

Extended Summary

Iran's Foreign Policy Towards Azerbaijan: The Decisiveness of the Second Karabakh War

Persians and Turks lived under the domination of states of Turkish-Oghuz origin for more than 800 years from the eleventh century. Therefore, both peoples have close cultural, social and historical ties. As a result of Russia's defeat of Iran in the Russo-Iranian wars between 1804-1813 and 1826-1828, the Gulistan Agreements in 1813 and the Turkmenchay Agreements in 1828 were signed. After these agreements, the Aras River was accepted as the border between Iran and Russia, and the Azeris living in the north of the Aras River came under the rule of Russia, and the Azerbaijanis Turks living in the south came under the rule of Iran. In the history, important separatist movements have emerged in Southern Azerbaijan. The aim of the uprising South Azerbaijanis was to unite North and South Azerbaijan. After suppressing these uprisings, Iran started to follow a policy based on destroying the Azerbaijanis Turks ethnic identity and "Iranizing" it.

With the collapse of the USSR in 1991, Azerbaijan became Iran's northern neighbor. Azerbaijan is of great importance for Iran. Iran has a 765 km long border with Azerbaijan. At the same time, both countries are littoral to the Caspian Sea. Transportation between Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan can only be provided through Iran. Most of the peoples of both states belong to the Shiite sect of Islam. Most Azerbaijanis Turks are not only Shiites, but also belong to the Jafari branch of Shiism, which is dominant in Iran. Despite all these, the most important difference between the two states is that Azerbaijan is a secular state and Iran is a theocratic state. Azerbaijan's secularism has largely inherited from the USSR period and the Azerbaijani administration strives to preserve this feature of the country. The Baku administration took measures against Iran's policy of exporting the revolution, and this situation was met with a reaction by the Tehran administration. When Iran's Azerbaijan policy is analyzed over time, President of Azerbaijan Elchibey was a secular, nationalist and anti-Iranian leader. Elchibey emphasized the need to unite North and South Azerbaijan on every platform. For this reason,

Iran started to see Azerbaijan as a threat and supported Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict. Although a more balanced policy towards Iran was followed during the Heydar Aliyev and Ilham Aliyev periods, tension and distrust continued in the relations. In these periods, the sharing of the Caspian Sea and the directions from which the Caspian Basin energy resources will be supplied to the world markets created a problem between Azerbaijan and Iran. As a result, Azerbaijan's oil and natural gas was presented to the world markets through the Azerbaijan-Georgia-Turkey lines supported by the USA and the West. Differences of opinion between Iran and Azerbaijan on the status of the Caspian Sea were resolved with the agreement reached on 12 August 2018 with the participation of Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, RF and Turkmenistan. Within this framework, it was agreed that each littoral state should be sovereign up to 15 nautical miles away, fisheries could be carried out within 10 nautical miles from a distance of 15 nautical miles, and the remaining sea area should be accepted as a neutral zone open to the common use of the states.

Looking at the political aspect of the relations, it is seen that the large Azerbaijani population living in Iran is a determinant in the relations between the two countries. Iran is suspicious of the attempts to destroy the territorial integrity of the Azerbaijanis Turks within its body and follows a cautious policy. One of Tehran's biggest concerns in this regard is the possibility of the Azerbaijanis Turks population threatening its territorial integrity and sovereignty due to external reasons. At the forefront of these external factors is the Republic of Azerbaijan, which is a powerful and center of attraction. Tehran is afraid of the fact that Azerbaijan, which is a powerful and center of attraction, increases the awareness of ethnic identity among the Azerbaijanis Turks and the irredentist policies of Baku. Although Iran officially states that it is neutral in the Azerbaijan-Armenia conflict, it actually supports Christian Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict, similar to the policy of the USA, which it describes as the "great devil". In this context, Iran and Azerbaijan are turning to different and opposing power centers in order to ensure their security. Iran establishes close relations with Russia and China in order to counter the US and Israel threat against itself. On the other hand, Azerbaijan is developing its relations with Turkey and Israel in order to solve the Nagorno-Karabakh

problem, which is the biggest security problem, and follows a balanced policy between the West and especially the USA and Moscow.

The Second Karabakh War, which took place in 2020 and resulted in the victory of Azerbaijan, changed the geopolitical situation in the South Caucasus and this situation was perceived as a threat for Iran. Iran could not be active neither before the war in question, nor during the war, nor in the mechanisms established as a result of the tripartite declaration signed between RF, Azerbaijan and Armenia, which ended the war. The concrete increase in Azerbaijan's national power elements has caused Tehran to worry. RF's peacekeeping forces in the Nagorno-Karabakh and Lachin Corridor and Turkey's role in the Joint Observation Center with RF, military exercises carried out by Azerbaijan and Turkey, prevention of illegal attempts by Iran in the lands where Baku regained its sovereignty has increased the threat perception of Tehran. On the other hand, within the framework of the aforementioned tripartite declaration, connecting Azerbaijan and Nakhchivan via Armenia by land will abolish Iran's role as a transit country and reduce its political and economic influence in the region. After the Second Karabakh War, the accusatory statements of Iranian political and military leaders against Baku and the military exercises held for the first time on the Azerbaijani border led the relations to a negative direction.

As a result, Iran's foreign policy towards Azerbaijan before, during and after the Second Karabakh War includes pragmatic elements built on security and existence. The two neighboring countries, which have historical, cultural and religious partnerships, need to bring their relations, which include elements of conflict and competition, to a level that is based on mutual interests, contributes to regional security and accelerates economic development. Iran's acceptance of the geopolitical reality that emerged in the South Caucasus after the Second Karabakh War within the framework of the territorial integrity of Azerbaijan will reveal positive results for the region in every respect. In this context, Tehran's tendency to cooperate both in bilateral relations with Baku and in the international arena within the framework of the proposed 3+3 format will both eliminate the crisis of trust between Iran and Azerbaijan and lead to a permanent solution to the ongoing problems of the region, especially security and economy.